

fakulta vypsáním řady akademických soutěží zasloužila o rozvoj studií *dějin morálky*: – možná poslouží tato kniha jako silná pobídka právě tímto směrem. Vzhledem k takové možnosti přicházím s návrhem níže uvedené otázky: zaslouží si pozornosti právě tak filologů a historiků jako filosofů z povolání.

„Jaké poukazy poskytuje jazykověda, zvláště pak bádání etymologické, pro dějiny vývoje morálních pojmů?“

– Na druhé straně je ovšem stejně nutné vyvolat zájem o tyto problémy (*hodnoty* dosavadních hodnocení) mezi fyziology a lékaři: profesionální filosofové mohou v tomto jednotlivém případě setrvat ve funkci přímlovčích a zprostředkovatelů, ježto se jim podařilo původně tak nevládný, tak nedůvěřivý vztah mezi filosofií, fyziologií a medicínou proměnit ve velmi přátelskou a plodnou výměnu. Všechny hodnotové desky, všechny ty morální příkazy, o nichž ví historie nebo etnologický výzkum, vskutku potřebují nejprve *fyziologické* vysvětlení a výklad, rozhodně spíše než psychologické; všechny vespolek čekají na kritiku ze strany lékařské vědy. Otázka: jakou má ta či ona deska hodnot a „morálka“ *hodnotu*? musí být položena z nejrůznějších perspektiv; zejména její aspekt „hodnotu k čemu?“ nelze nikdy analyzovat dost citlivě. Například něco, co by viditelně mělo hodnotu vzhledem k co nejdélšímu trvání nějaké rasy (nebo k posílení její přizpůsobivosti určitému podnebí nebo k udržení co největšího množství), by vůbec nemělo stejnou hodnotu, kdyby šlo třeba o to vypěstovat silnější typus. Blaho co největšího počtu a blaho výjimek jsou hodnotová hlediska, jež si odporují: mít první hledisko už *samo o sobě* za hodnotnější, to chceme přenechat naivitě anglických biologů... *Všechny* vědy by měly od nynějška konat přípravné práce pro budoucí úlohu filosofa: touto úlohou se rozumí, že filosof má vyřešit *problém hodnoty*, že má určit *hierarchii hodnot*. –

DRUHÉ POJEDNÁNÍ:

„Vina“, „špatné svědomí“
a příbuzné věci

1.

Vypěstovat zvíře, které *smí slibovat* – není právě tohle onen paradoxní úkol, který si příroda vytkla vzhledem k člověku? není právě to vlastní problém člověka jako takového?... Že je ten problém značnou měrou vyřešen, musí ještě více překvapovat toho, kdo umí plně docenit sílu působící opačným směrem, totiž *zapomnětlivost*. Zapomnětlivost zdaleka není jen vis inertiae, jak se domnívají lidé povrchní; je to naopak aktivní, v nejpřísnějším slova smyslu pozitivní schopnost zábran, jíž je třeba připsat, že cokoli prožijeme, zakusíme, vpravíme do sebe, si ve stavu trávení (mohli bychom říci „vstřebávání do duše“) uvědomujeme stejně málo jako celý ten nesmírně rozmanitý proces, v němž se odehrává naše tělesná výživa, kdy „vstřebáváme do těla“. Zavřít na čas dveře a okna vědomí; být ušetřen bitevní vrahy, v níž se nalézají služební orgány v našem podsvětí, pracující spolu i proti sobě; trochu ticha, trochu tabula rasa ve vědomí, aby se opět uvolnilo místo pro něco nového, především pro vznešenější funkce a funkcionáře, pro vládnutí, předvídání, předurčování (neboť náš organismus je zařízen oligarchicky) – to je užitek z oné, jak řečeno, aktivní zapomnětlivosti, naší dveřnice, udržovatelky duševního řádu, klidu, etikety: z toho hned vysvítá, v jakém smyslu by bez zapomnětlivosti nemohlo existovat žádné štěstí, žádná radost, naděje a hrdost, žádná *přítomnost*. Člověka, u něhož se tento mechanismus zábran porouchá a zastaví, můžeme přirovnat (a nejen přirovnat –) k dyspeptikovi, s ničím se „nevypořádá“... A právě tohle nutně zapomnětlivé zvíře, u něhož zapominání představuje sílu, formu *silného* zdraví, si vypěstovalo sílu protikladnou, paměť, s jejíž pomocí v jis-

tých případech zapomnětlivost vyřazuje – v těch případech totiž, kdy má něco slíbit: takže zdaleka nejde jen o nějakou pasivní neschopnost zbavit se dojmu jednou vrytého, nikoli pouhou nestravitelnost slova, jímž se člověk jednou zaručil, a teď ho tlačí, nýbrž aktivní *chtění* nezbatit se ho, další a další *chtění* toho, co bylo jednou *chtěno*, vlastní *paměť vůle*: takže mezi původní „chci“, „učiním“ a vlastní vybití vůle, její *akt*, smí být bez okolků vložen svět nových cizích věcí, okolností, ba volních aktů, aniž se tento dlouhý řetězec vůle přetrhne. Co všechno to však předpokládá! Jak se člověk, aby mohl takto dopředu disponovat budoucností, musí nejprve naučit oddělovat nutné dění od nahodilého, myslet kauzálně, vzdálené věci vidět a předjímat, jako by byly přítomné, s jistotou rozhodovat, co je účel a co prostředek, vůbec umět počítat, vypočítávat, – jak se k tomu člověk sám musí nejprve stát *vypočitatelným, pravidelným, nutným*, i sám sobě ve své vlastní představě, aby nakonec, jak činí slibující, mohl za sebe *jakožto budoucího* ručit!

2.

Právě to je ten dlouhý příběh o původu *odpovědnosti*. Onen záměr vypěstovat zvíře, jež by smělo slibovat, v sobě zahrnuje, jak už jsme pochopili, jakožto podmínku a přípravu také bližší úkol *učinit* člověka nejdříve do určité míry nutným, jedno-tvárným, stejným mezi stejnými, pravidelným, a tudíž vypočitatelným. Nesmírná práce toho, co jsem nazval „mrvností mravů“ (srv. Ranní červánky §§ 9, 14, 16) – vlastní práce člověka na sobě samém v nejdělsím období lidského rodu, jeho celá *prehistorická* práce má právě v tom svůj smysl, své velké oprávnění, ať už obsahuje sebevíc tvrdosti, tyranie, tuposti a hlupství: pomocí mrvností mravů a sociální svěřací kazajky byl člověk vskutku *učiněn* vypočitatelným. Jestliže se naproti tomu postavíme na konec toho nesmírného procesu, tam, kde strom konečně vydává ovoce, kde společnost se svou mrvností mravů konečně ukáže to, *k čemu* byla jen prostředkem: pak nalezneme jako nejzralejší plod na jejím stromu *suverénní individuum*,

individuum rovné jen sobě samému, mrvnosti mravů se opět vymanivší, autonomní a mrvnost převyšující (neboť „autonomní“ a „mrvní“ se vylučují), zkrátka člověka vlastní nezávislé dlouhé vůle, který *smí* slibovat – a v něm hrdé, všemi svaly prochvívající vědomí toho, *co* zde bylo konečně vydobyto a jím ztělesněno, opravdové vědomí moci a svobody, pocit vyvrcholení člověka vůbec. Tento osvobozený, který skutečně slibovat *smí*, tento pán *svobodné* vůle, tento suverén – jak by nevěděl, čím je nadřazen všemu, co slibovat a ručit za sebe nesmí, kolik důvěry, kolik bázně, kolik úcty vzbuzuje – on si to trojí „*zaslouží*“ – a jak nutně je jemu, s touto vládou nad sebou samým, vložena do rukou i vláda nad okolnostmi, nad přírodou a všemi tvory s kratší vůlí a menší spolehlivostí? „Svobodný“ člověk, vlastník dlouhé nezlomné vůle, má v tomto vlastnictví i své *hodnotové měřítko*: dívá se ze své pozice na druhé, ctí nebo pohrdá; a právě tak nutně jako ctí sobě podobné, silné a spolehlivé (ty, kteří *smějí* slibovat), – tedy každého, kdo slibuje jako suverén, nepadně, vzácně, pomalu, kdo svou důvěrou skrbí, kdo tím, že důvěruje, *vyznamenává*, kdo své slovo dává jako něco, nač se lze spolehnout, protože dobře ví, že je dost silný, aby je dodržel i navzdory nehodám, i „navzdory osudu“ –: stejně nutně bude mít připraven kopanec pro vyzáblé větroplachy, kteří slibují, aniž slibovat směli, a hůl na lháře, kteří porušují slovo již v okamžiku, kdy je pronesli. Hrdé vědění o mimořádném privilegii *zodpovědnosti*, vědomí této vzácné svobody, této moci nad sebou a nad osudem proniklo u něho až do nejspodnějších hlubin a stalo se instinktem, dominantním instinktem: – jak jej nazve, ten dominantní instinkt, má-li pro něj vůbec zapotřebí slov? Není o tom pochyb: tento suverénní člověk ho nazývá svým *svědomím*...

3.

Svědomím?... Lze předem uhadnout, že pojem „svědomí“, s nímž se tu setkáváme v jeho nejvyšší, až zarážející formě, má už za sebou dlouhou historii a prošel řadou pro-

měn. Moci za sebe ručit – s hrdostí, a proto si také *moci přitakat* – tot, jak řečeno, zralý plod, avšak i *pozdní* plod: – jak dlouho musel tento plod viset na stromě trpký a kyselý! A ještě mnohem delší dobu nebylo z plodu vidět vůbec nic, – nikdo ho nesměl slibovat, třebaže na stromě už bylo vše připraveno a růst směřoval právě k němu! – „Jak udělat člověku-zvířeti paměť? Jak se tomuto zčásti tupému, zčásti roztěkanému chvilkovému rozumu, této ztělesněné zapomnětlivosti vtiskne něco tak, aby to zůstalo přítomné?“... Tento prastarý problém, jak se domyslíme, nebyl řešen odpověďmi a prostředky právě jemnými; možná že na celé prehistorii člověka dokonce ani není nic úděsnějšího a hroznějšího než jeho *mnemotechnika*. „Aby něco v paměti zůstalo, musíme to tam vpálit: jenom to, co nepřestává bolet, v paměti zůstane“ – to je hlavní poučka té nejstarší (bohužel i nejdelší) pozemské psychologie. Chtělo by se dokonce říci, že všude tam, kde ještě dnes existuje na Zemi v životě člověka nebo národa něco slavnostního, vážného, tajemného, nějaké temnější barvy, jde o *dozvuk* hrůzy, s níž se dříve všude na Zemi slibovalo, zaručovalo, zavazovalo: když „zvážníme“, ovane nás a vzedme se v nás minulost, nejdelší nejhlubší nejtvrďší minulost. Nikde, kde člověk uznal za nutné porýdit si paměť, se to neobešlo bez krveprolévání, muk, obětí; ty nejpršernější oběti a zástavy (patří sem obětování prvotin), ta nejodpornější mrzačení (například kastrace), ty nejukrutnější rituální formy všech náboženských kultů (a všechna náboženství jsou ve svém nejspodnějším základě systémy krutostí) – to vše má původ v instinktu, který bolest rozpoznal jako nejmnocnější pomůcku mnemoniky. V jistém smyslu sem patří celý asketismus: cílem je nesmazatelně, všudypřítomně, „utkvěle“ zafixovat několik idejí, aby byl pak pomocí těchto „utkvělých idejí“ zhypnotizován celý nervový a intelektuální systém – asketické procedury a životní formy jsou prostředkem, jak ony ideje vyjmout z konkurence všech ostatních idejí, učinit je „nezapomenutelnými“. Čím hůře na tom bylo lidstvo s pamětí, tím hrůznější pohled na jeho obyčeje; zejména podle tvrdosti trest-

ních zákonů si lze představit, kolik námahy muselo lidstvo vynaložit, aby zvítězilo nad zapomnětlivostí a udrželo několik primitivních požadavků sociálního soužití *natrvalo* před očima těmto otrokům okamžitých afektů a žádostí. My Němci se zajisté nepovažujeme za nějak mimořádně krutý a bezcitný národ, ještě méně pak za národ mimořádně lehkomyšlný a bezstarostný; stačí však pohled na naše dávná trestní nařízení a hned si ujasníme, jakou dá na Zemi práci vypěstovat „národ myslitelů“ (chci říci: *takový* národ v Evropě, v němž lze i dnes ještě najít maximum spolehlivosti, vážnosti, nevkusu a věcnosti a jenž má pro tyto vlastnosti právo vychovávat všemožné mandaríny Evropy). Tito Němci si vypěstovali paměť strašnými prostředky, aby se stali pány nad svými základními vulgárními pudy a jejich brutální hrubostí: pomysleme na staré německé tresty, například kámenování (– už v pověsti dopadá na hlavu viníka mlýnský kámen), lámání kolem (nejvlastnější vynález a specialita německého génia v říši trestů!), narážení na kůl, trhání či udupávání koňmi („čtvrcení“), vaření zločince v oleji nebo ve víně (ještě ve čtrnáctém a patnáctém století), oblíbené stahování kůže („řemeslo řemenářské“), vyřezávání masa z hrudi; nebo třeba provinilce potřeli medem a za žhavého slunce přenechali mouchám! Za pomoci takových obrazů a dějů podrží člověk nakonec v paměti těch pět šest „neučiním“, vzhledem k nimž dal svůj *slib*, aby mohl užívat výhod společnosti, – a vskutku! za pomoci takového druhu paměti člověk nakonec „dospěl k rozumu“! – Ach, ten rozum, ta vážnost, ta vláda nad afekty, celá ta temná záležitost, která se nazývá přemýšlení, všechny ty lidské výsady a skvosty: jak draze byly vykoupeny! kolik krve a děsu je na dně všech „dobrých věcí“!...

4.

Jak ale přišla na svět ona druhá „temná záležitost“, vědomí viny, všechno to „špatné svědomí“? – Tím se opět vracíme k našim genealogům morálky. Znovu říkám – nebo jsem to snad ještě neřekl? –, že nejsou k ničemu. Stěží pět

sáhů vlastní, pouze „moderní“ zkušenosti; žádné vědění, žádná vůle poznat uplynulé dění, natož historický instinkt či „druhé vidění“, zde přímo nezbytné – s takovou výbavou provozovat dějiny morálky: to musí zákonitě vést k výsledkům, jejichž poměr k pravdě bude přinejmenším distancovaný. Zdalipak tyto dosavadní genealogy morálky třeba jen ve snu napadlo, že například hlavní morální pojem „vina“ souvisí svým původem s velmi materiálním pojmem „dluhy“? Nebo že se trest jakožto *odplata* vyvíjel zcela mimo jakýkoli předpoklad svobody či neshvobody vůle? – a to až do té míry, že je naopak vždy nejprve zapotřebí *vysokého* stupně zlidštění, než dokáže zvíře „člověk“ začít rozlišovat mezi mnohem primitivnějšími nálepkami „úmyslně“, „z nebalosti“, „náhodou“, „z nepřičetnosti“ a jejich protiklady, a uplatňovat je při stanovení trestu. Ona dnes tak rozšířená, zdánlivě tak přirozená a nevyhnutelná myšlenka, která musela nejspíš posloužit i k vysvětlení toho, jak vůbec vznikl cit pro spravedlnost, „zločinec zasluží trest, *protože* mohl jednat i jinak“, je ve skutečnosti navýsost pozdní, ba rafinovanou formou lidského posuzování a usuzování; kdo ji klade na počátek, dopouští se vůči psychologii staršího lidstva hrubého přehmatu. Po převážnou část lidské historie se vůbec netrestalo *proto*, že by původce zla byl činěn odpovědným za svůj čin, tedy *nikoli* s předpokladem, že je třeba jen potrestat viníka: – spíše se trestalo, jako ještě dnes rodiče trestají děti, ze zlosti nad utrpěným poškozením, která se vybíjí na škůdci, – tuto zlost však krotí a modifikuje myšlenka, že každá škoda má v něčem svůj *ekvivalent*, a opravdu může být splacena, byť jen *bolestí* škůdce. Odkud pochází moc této prastaré, hluboce zakoreněné, možná už nevymýtelné myšlenky o ekvivalenci škody a bolesti? Již jsem to prozradil: ze smluvního vztahu mezi *věřitelem* a *dlužníkem*, který je tak starý jako vůbec existence „právních subjektů“ a sám opět poukazuje na základní formy koupě, prodeje, výměny, obchodu a oběhu.

5.

Odkrývání těchto smluvních vztahů ovšem budí, jak se dalo z předchozích poznámek od počátku očekávat, všelijaká podezření a také odpor vůči staršímu lidstvu, jež takové vztahy vytvořilo či připustilo. Právě tady se *slibuje*; právě tady je zapotřebí tomu, kdo slibuje, paměť; právě tady, jak se můžeme s neblahým tušením dohadovat, bude dějiště tvrdosti, krutosti, hrdelních trestů. Dlužník, aby posílil důvěru ve slib, že dluh splatí, aby poskytl záruku vážnosti a svatosti svého slibu, aby sám sobě vryl splátku do svědomí jako povinnost, jako závazek, dává pro případ, že nebude moci zaplatit, na základě smlouvy věřiteli do zástavy něco, co ještě nějak „vlastní“, co je ještě v jeho moci, například tělo nebo ženu nebo svobodu nebo i život (nebo, za určitých náboženských předpokladů, i blaženost, spásu své duše, dokonce i pokoj v hrobě: tak tomu bylo v Egyptě, kde mrtvola dlužníka nedošla před věřitelem klidu ani v hrobě – ovšem právě u Egypťanů měl takový klid něco do sebe). Především však mohl věřitel všemožně tupit a mučit dlužníkovu tělo, například uříznout z něho tolik, kolik se zdálo přiměřené velikosti dluhu: – a již velmi brzo a všude existovala přesná, až do nejmenších úděsných detailů zacházející ocenění tohoto druhu, *po právu* existující ocenění jednotlivých údů a míst na těle. Chápu již jako pokrok, jako důkaz svobodnějšího, velkoryseji uvažujícího, *římštějšího* pojetí práva, jestliže dvanáctideskové zákonodárství Říma vyhlášovalo lhostejnost vůči tomu, jak mnoho či jak málo věřitelé v takovém případě uříznou, „*si plus minusve secuerunt, ne fraude esto*“. Ujasněme si logiku celé této formy vyrovnání: je dosti podivná. Ekvivalence se dosahuje tím, že na místo užitku, odčítajícího škodu přímo (tedy na místo vyrovnání penězi, pozemkem či jiným majetkem) je věřiteli jako splátka a vyrovnání přiznán jakýsi *blahý pocit* – pocit, že může bez rozpaků okusit svou moc na bezmocném, rozkoš „*de faire le mal pour le plaisir de le faire*“, požitek ze znásilnění: jako takový ocení tento požitek věřitel tím výše, čím hlubší a nižší je jeho společenské postavení, a snadno

se mu tento požitek může jevit jako lahodné sousto, ba předzvěst toho, jak chutná vyšší postavení. Prostřednictvím „poutrestání“ dlužníka se věřitel podílí na *panském právu*: konečně i on jednou zakouší povznášející pocit, že smí nějakou bytost ponižovat a mrzačit jako něco, co je „pod ním“; nebo alespoň – v případě, kdy sama trestní moc, sám výkon trestu už přešel na „vrchnost“ –, že může *vidět*, jak je ona bytost ponižována a mrzačena. Vyrovnání tudíž spočívá v nároku a právu na krutost. –

6.

V této sféře tedy, v obligačním právu, vznikl svět morálních pojmů „dluh“, „vina“, „svědomí“, „povinnost“, „svatá povinnost“, – jeho počátek, jako počátek všeho velkého na Zemi, byl důkladně a dlouho zaléván krví. A neměli bychom dodat, že se tento svět v podstatě už nikdy pachu krve a mučení zcela nezaváží? (Dokonce ani u starého Kanta ne: i z jeho kategorického imperativu čpí krutost...) A tady bylo také poprvé navázáno ono hrozné, možná už nerozlučné ideové spojení „vina a bolest“. Zeptejme se ještě jednou: v jakém smyslu může být bolest vyrovnáním „dluhu“? V tom, že člověk pocituje blaho, *působí-li* bolest, že poškozený může újmu, provázenou navíc roztrpčením z této újmy, vyměnit za mimořádný požitek: *působení* bolesti, – vyslovený *svátek*, jak řečeno, něco, čeho cena rostla, čím více to bylo v rozporu s úrovní a společenským postavením věřitele. Je to ovšem domněnka: protože dohlédnout takovým podzemním věcem na dno je těžké, nemluvě o tom, že je to trapné; a kdo sem neohrabaně cpe pojem „msty“, ten si nahlédnutí ještě spíše zakryje a zatemní, než usnadní (– vždyť i pomsta vede k témuž problému: „jak může páchaní bolesti poskytovat zadostiučinění?“). Vzpírá se, jak se mu zdá, jemocitu a ještě více pokrytectví krotkého domácího zvířectva (to jest moderních lidí, to jest nás) opravdu plně si uvědomit, do jaké míry tvoří *krutost* velkou sváteční radost staršího lidstva a že je jakožto ingredience přimísena do takřka každého z jeho potěšení; a naproti tomu jak naivně,

jak nevině jejich potřeba krutosti vystupuje, jak zásadně chápe toto lidstvo právě „neinteresovanou zlovůli“ (nebo abychom mluvili se Spinozou, *sympathia malevolens*) jako *normální* lidskou vlastnost –: a tedy jako něco, čemu svědomí ze srdce říká *Ano!* Pronikavější zrak by snad ještě i nyní rozpoznal dostatek této nejstarší a nejzákladnější slavnostní radosti člověka; v *Mimo dobro a zlo*, §§ 197 nn. (a dříve již v *Ranních červácích* §§ 18, 77, 113) jsem opatrným prstem ukázal na neustálý postup zduchovení a „zbožštění“ krutosti, které prochází celou historií vyšší kultury (a ve významném smyslu ji dokonce tvoří). Rozhodně tomu není vůbec dávno, co se žádné knížecí svatby a lidové slavnosti většího stylu neobešly bez poprav, mučení nebo autodafé a žádná vznešená domácnost bez bytostí, na nichž si člověk mohl bez váhání vybit zlost a krutou podrážděnost (– vzpomeňme třeba Dona Quijota na dvoře vévodkyně: dnes čteme celého Dona Quijota s pocitem trpkosti, ba téměř s utrpením, ale autorovi a jeho současníkům bychom tím připadali velmi cizí, velmi temní, – oni ho četli s tím nejlepším svědomím jako nejveselejší z knih, smíchy se nad ním mohli potřhat). Vidět utrpení dělá dobře, působit utrpení ještě lépe – to je tvrdá věta, ale stará, mocná, lidská, příliš lidská principiální věta, kterou by ostatně podepsaly možná už i opičky: říká se totiž, že ve vymýšlení bizarních krutostí už přesvědčivě ohlašují a jakoby „předvádějí“ člověka. Žádnou slavnost bez krutosti: tak učí nejstarší, nejdelší lidská historie – a také na trestu je toho tolik *slavnostního!* –

7.

– Těmito myšlenkami naprosto nehodlám hnát našim pesimistům novou vodu na vrzavé a skřípající mlýny jejich životní omrzelosti; má být naopak výslovně dokázáno, že v dobách, kdy se lidstvo za svou krutost ještě nestydělo, byl život na Zemi radostnější než nyní, kdy existují pesimisté. Nebe se nad člověkem chmuřilo vždy podle toho, jak vzrůstal stud člověka *před člověkem*. Znavený pesimistický pohled, nedůvěra k hádance života, ledové Ne zhnuseného ži-

vota – to nejsou znaky nejvíce *zlých* období lidského rodu: vynořují se na světlo jako bahenní rostliny, jimiž jsou, až když je tu bahno, k němuž patří, – mám na mysli chorobnou přecitlivělost a zmorizovanost, jež způsobila, že se zvířecí druh „člověk“ nakonec naučil stydět za všechny své pudy. Na cestě k „andělu“ (abych tu neužil tvrdšího slova) si člověk přivodil onen zkažený žaludek a povleklý jazyk, kvůli němuž se mu nejen zprotivila radost a nevina zvířete, nýbrž ztratil chuť i k životu samému: – takže si občas sám před sebou ucpává nos a spolu s papežem Innocencem III. s nelibostí vypočítává své ohavnosti („nečisté zplození, odporná výživa v mateřském těle, špatnost látky, z níž se člověk vyvíjí, nechutný zápach, vyměšování slin, moče a výkalů“). Dnes, kdy musí jako první z argumentů *proti* životu, jako jeho nejhorší otazník, vyrukovat pokaždé utrpení, nebude na škodu připomenout si doby, kdy se soudilo opačně, protože se člověk nechtěl vzdát možnosti *páchat* utrpení a spatřoval v ní prvořadě kouzlo, vlastní návnadu k životu. Snad tehdy bolest – řečeno pro útěchu jemnocitným – nebolela ještě tolik jako dnes; alespoň tak může soudit lékař, který u černochoů (reprezentujících prehistorického člověka –) ošetřoval těžké vnitřní záněty, jež přivádějí i ten nejlepší evropský organismus na pokraj zoufalství; – černochoy *nikoli*. (Křivka prahu bolesti u člověka jako by opravdu mimořádně a téměř naráz klesla, jakmile necháme za sebou horních deset tisíc nebo deset milionů příslušníků nadkulturny; za svou osobu nepochybuji o tom, že srovnáme-li jednu v bolestech strávenou noc jedné jediné hysterické kulturní ženušky s celkovým utrpením všech zvířat, která byla dosud za účelem vědeckých odpovědí dotazována nožem, pak se jejich bolest té její zdaleka nevyrovná.) Snad lze dokonce připustit možnost, že ani ona rozkoš z krutosti nemusela možná zcela vyhnout: jenom potřebovala, vzhledem k tomu, jak dnes bolest víc bolí, jisté sublimace a subtilizace, zejména potřebovala být přeložena do imaginativní a duševní sféry a ozdobena samými nenápadnými jmény, aby ani v tom nejjemnějším svatouškovském svědomí nevzkličilo

žádné podezření („tragické soucítění“ je jedním takovým jménem; jiným je „les nostalgies de la croix“). Co na utrpení pobuřuje, není ani tak utrpení o sobě, jako nesmyslnost utrpení: avšak ani pro křesťana, který si do utrpení vložil celou tajnou mašinerii spásy, ani pro naivního člověka starších dob, který si všechno utrpení uměl vyložit z hlediska diváka nebo původce utrpení, takové *nesmyslné* utrpení vůbec neexistovalo. Aby bylo možné skryté, neodhalené utrpení beze svědků odstranit ze světa a upřímně je popřít, byl tehdy člověk přímo nucen vynalézat bohy a prostředkující bytosti všech výšek a hloubek, zkrátka něco, co se pohybuje i v skrytu, co vidí i ve tmě a co si nerado nechá ujít zajímavou podívanou na bolest. S pomocí takových vynálezů se totiž tehdy dařil životu trik, který se mu ovšem dařil odjakživa, ospravedlnit sám sebe, ospravedlnit své „zlo“; dnes by k tomu možná bylo zapotřebí jiných pomocných vynálezů (například: život jako záhada, život jako problém poznání). „Ospravedlněno je každé zlo, jehož zhlédnutím se těší některý z bohů“: tak zněla pradávna logika citu – a vskutku, byla to jen logika pradávnych dob? Bohové chápaní jako přátelé *krutých* podívaných – ó, jak daleko zasahuje tato prastará představa ještě i do naší evropské humanizace! jen se na to zeptejme třeba Calvina nebo Luthera. Jisté je, že ještě ani *Řekové* neuměli potěšit své bohy vybranějšími lahůdkami než potěšením z krutosti. Jakýma očima podle vás nechává Homér pohlížet své bohy na lidské osudy? Jaký poslední smysl měly ve své podstatě trojské války a podobné tragické hrůznosti? Není tu vůbec o čem pochybovat: byly míněny jako *slavnostní hry* pro bohy: a jelikož je v nich básník víc než ostatní lidé „božský“, zajisté i jako slavnostní hry pro básníky... Také pozdější morální filosofové *Řeka* si představovali zraky boha jako shlížející na morální zápas, na hrdinství a sebetřýzeň ctnostného hrdiny: „Herkules povinnosti“ stál na jevišti a věděl o tom; ctnost beze svědků byla pro tento národ herců něčím naprosto nemyslitelným. Což snad onen tak opovážlivý, tak osudný filosofický objev, tehdy poprvé v Evropě zaznamenaný, objev „svobod-

né vůle“, absolutní spontaneity člověka v dobrém i ve zlém, nebyl učiněn především proto, aby si lidé zajistili právo na představu, že se zájem bohů o člověka, o lidskou ctnost *nemůže nikdy vyčerpát*? Na tomto pozemském jevišti neměl být nikdy nedostatek skutečných novinek, skutečně neslýchaných napětí, zápletek, katastrof: dokonale deterministicky myšlený svět by byl pro bohy průhledný, a zkrátka tedy únavný – dostatečný důvod pro *přátele bohů*, pro filozofy, aby svým bohům takový deterministický svět nepodsouvali! Celé antické lidstvo je plno jemných ohledů k „divákovi“, jako svět bytostně veřejný, bytostně na odív vystavený, který si štěstí nedovedl představit bez her a slavností. – A, jak řečeno, také na velkém *trestu* je toho tolik *slavnostního!* –

8.

Pocit viny, osobního závazku – abychom opět pokračovali v našem zkoumání – měl, jak jsme viděli, svůj původ ve vůbec nejstarším a nejpůvodnějším osobním vztahu, ve vztahu mezi kupcem a prodejcem, věřitelem a dlužníkem: tady ponejprv vystoupila osoba proti osobě, tady se ponejprv jedna osoba na druhé *poměřovala*. Nebyl ještě nalezen tak nízký stupeň civilizace, aby se v něm něco z tohoto vztahu neprojevovalo. Stanovovat ceny, poměřovat hodnoty, určovat náhrady, směňovat – to vše natolik zaměstnávalo nejprvnější myšlení člověka, že v určitém smyslu je právě *tohle* myšlením: zde byl vypěstován nejstarší druh důvtipu, zde lze také předpokládat prvopočátek lidské hrdosti, pocitu nadřazenosti vůči ostatní zvířené. Možná vyjadřuje německé slovo „Mensch“ (manas – člověk) právě něco z *tohoto* sebeporozumění: člověk se označil jako bytost, která měří hodnoty, hodnotí a měří, jako „hodnotící zvíře o sobě“. Koupě a prodej, včetně jejich psychologického příslušenství, jsou dokonce starší než počátky jakýchkoli organizačních forem a struktur společnosti: z nejrudimentárnější formy osobního práva se klíčící cit pro výměnu, smlouvu, dluh, právo, závazek, vyrovnání teprve *přenesl* na nejhrubší a nejranější

společenské komplexy (v jejich poměru k podobným komplexům), spolu se zvykem srovnávat moc s mocí, poměřovat ji, vypočítávat. Oko bylo už zkrátka na tuto perspektivu nastaveno: a s onou neohrabanou důsledností, jež byla vlastní myšlení staršího lidstva, které postupovalo ztěžka, pak ale neochvějně stejným směrem, se poté dospělo k velkému zevšeobecnění „každá věc má svou cenu; *všechno* se dá splatit“ – tedy k nejstaršímu a nejnaivnějšímu morálnímu kánonu *spravedlnosti*, k počátku veškeré „dobrotivosti“, „slušnosti“, „dobré vůle“, veškeré „objektivity“ na Zemi. Spravedlnost na tomto prvním stupni je dobrou vůlí mezi přibližně stejně mocnými, vůlí navzájem spolu vyjít, vyrovnáním se opět „srozumět“ – a ve vztahu k méně mocným je vůlí, ty pod sebou k vyrovnání *donutit*. –

9.

Měříme-li stále mírou dávnověku (tento dávnověk je ostatně po všechny časy zde nebo je opět možný), pak i obec nacházíme vůči jejím členům v onom důležitém základním vztahu, ve vztahu věřitele k dlužníkům. Žijeme v obci, užíváme výhod obce (a jakých výhod! navykli jsme si je podceňovat), žijeme zaopatření, chránění, v míru a důvěře, bez starosti z újmy a nevráživosti, jimž je vystaven člověk *venku*, psanec a vyhnanec – Němec chápe, co se původně rozumí slovem „bída“, „Elend“, *êlend* –, a právě z obav před touto újmou a nevráživostí jsme se obci zaručili a zavázali. Co se stane *v jiném* případě? Společenství, oklamáný věřitel, si dá zaplatit, seč bude moci, na to se můžeme spolehnout. Nejméně ze všeho tu jde o bezprostřední škodu, kterou škůdce způsobil: necháme-li ji zatím stranou, je zločinec především tím, kdo nedodržel, porušil slovo a smlouvu *ve vztahu k celku*, ke všem statkům a příjmem společného života, na nichž se do té doby podílel. Zločinec je dlužníkem, který jemu prokázané výhody a zálohy nejen nesplácí, nýbrž dokonce pozvedá ruku proti svému věřiteli: proto od nynějška, jak se sluší a patří, nejenže o všechny tyto statky a výhody přijde, – ale navíc se mu teď dostane připome-

nutí, *jak se to s těmito statky má*. Zloba poškozeného věřitele, obce, ho opět vrátí do bezzákonného stavu psance, před nímž byl dosud chráněn: obec ho od sebe odvrhne, – a nyní se na něm smí vybit jakákoli nevraživost. „Trest“ je na tomto stupni mravu a obyčejně prostě obrazem, *mimem* normálního chování vůči nenáviděnému, poraženému a bezbrannému nepříteli, který přišel nejen o veškeré právo a všechnu ochranu, nýbrž i o všechnu milost; takže válečné právo a vítězosláva onoho *vae victis!* se vši bezohledností a ukrutností: – tím se vysvětluje, proč právě z války (včetně válečného obětního kultu) vzešly všechny *formy*, v nichž trest v historii vystupuje.

10.

S rostoucí mocí už obec nebere jednotlivcova provinění tak vážně, jelikož už zřejmě nemohou tolik jako dříve ohrozit a rozvrátit existenci celku: pachatel se už nestává psancem a vyvrhelem, všeobecný hněv se na něm již nesmí jako dříve vybíjet tak bezuzdně, – pachatel je naopak od nynějška před tímto hněvem, zvláště pak před hněvem bezprostředně poškozených, opatrně bráněn a chráněn. Kompromis s hněvem těch, kdo byli přečinem nejvíce postiženi; snaha případ lokalizovat a předejít dalšímu nebo snad obecnému šíření účasti a neklidu; pokusy určit náhradu škody a celou při urovnat (*compositio*); především však stále rozhodněji vystupující vůle chápat každý přečin jako v nějakém smyslu *splatitelný*, a tudíž, alespoň do určité míry, zločince a jeho čin od sebe navzájem *oddělit* – to jsou rysy, jimiž se další vývoj trestního práva vyznačuje stále zřejměji. Jakmile moc a sebevědomí určité obce vzroste, zmírní se po každé i její trestní právo; každé oslabení a hlubší ohrožení obce vyvolává opět tvrdší formy trestního práva. „Věřitel“ se vždy stal lidštějším v té míře, v níž zbohatl; nakonec je *mírou* jeho bohatství právě to, kolik poškození dokáže vydržet, aniž jím trpí. A není nemožné si představit takové *vědomí moci*, při němž by si společnost dopřála nejvznešenější luxus, jaký existuje, – nechat svého škůdce *nepotres-*

taného. „Co je mi vlastně po mých příživnících? směla by si pak říci. Jen ať si žijí a prospívají: na to jsem ještě silná dost!“... Spravedlnost, která začínala devizou: „Vše lze splatit, vše musí být splaceno.“, končí tím, že si zakrývá oči a toho, kdo splatit nemůže, nechá běžet, – to znamená: končí jako každá dobrá věc na Zemi tím, že *sebe samu popře*. Toto sebepopření spravedlnosti: dobře víme, jaké krásné jméno si dává – *milost*; a zůstává, jak se samo sebou rozumí, privilegiem nejmocnějších, či lépe, jejich bytím mimo právo.

11.

– A sem ještě odmítavé slovo proti nedávným pokusům hledat původ spravedlnosti na docela jiné půdě, – totiž na půdě resentimentu. Říkám je nejprve do ucha psychologům, kdyby snad měli sami jednou chuť studovat resentiment zblízka: tato rostlina teď nejkrásněji kvete mezi anarchisty a antisemity, jako ostatně kvetla vždycky, vskrytu, podobně jako fialka, byť s docela jinou vůní. A tak jako ze stejného vždy musí nutně vzejít stejné, nepřekvapí ani, že právě z takových kruhů vzcházejí pokusy, které tu byly už častěji – srovnej výše –, totiž posvětit *mstu* jménem *spravedlnosti* – jako by spravedlnost byla v zásadě jen rozvinutím pocitu ublížení – a spolu se *mstou* dodatečně napravit pověst vůbec všem *reaktivním* afektům. Nad tím posledním bych se pozastavoval nejméně: dokonce by se mi to vzhledem k celému biologickému problému (ve vztahu k němuž byla hodnota oněch afektů dosud podceňována) jevilo jako *zásluha*. Upozorňuji jenom na okolnost, že je to právě duch resentimentu, z něhož vyrůstá tento nový odstín vědecké nestrannosti (ve prospěch nenávisti, závisti, nepříně, podezření, rancune, pomsty). Tato „vědecká nestrannost“ se totiž okamžitě vytrácí a uvolňuje místo akcentům nevraživého nepřátelství a předpojatosti, jakmile jde o jinou skupinu afektů, které, jak se mi zdá, mají mnohem vyšší biologickou hodnotu než afekty reaktivní, a tudíž by si tím více zasloužily *vědeckého* zhodnocení a docenění: totiž afekty ve vlastním smyslu *aktivní*, jako panovačnost, chtivost a po-

dobně. (E. Dühring, Hodnota života; Kritické dějiny filosofie; v podstatě všude.) Tolik proti této tendenci obecně; co se však týče konkrétní Dühringovy věty, že domov spravedlnosti je třeba hledat na půdě reaktivního pocitu, musíme, máme-li učinit zadost pravdě, proti této větě postavit příkře větu opačnou: půda reaktivního pocitu je *poslední* půda, kterou duch spravedlnosti kdy dobude! Pokud se opravdu vyskytne případ, že spravedlivý člověk zůstane spravedlivý dokonce i vůči svým škůdcům (a nikoli jen chladný, uměřený, cizí, lhostejný: být spravedlivý je vždy *pozitivní* chování), pokud se dokonce ani pod návaem osobních urážek, výsměchu a podezření nezkalí vysoká, čirá, právě tak hluboká jako mírná objektivita spravedlivého, *soudícího* zraku, pak je to kus dokonalosti a nejvyššího mistrovství na Zemi, – ba něco, co by bylo chytřejší nečekat, v co by se rozhodně nemělo příliš lehkovážně *věřit*. Jisté je v průměru běžné, že dokonce u nejspravedlivějších osob stačí už malá dávka útočnosti, zlovůle, insinuace, aby jim vyhnala krev do hlavy a nestrannost z hlavy. Aktivní, útočný, přesahující člověk je spravedlivosti stále ještě o sto kroků blíže než reaktivní člověk; nemá totiž vůbec zapotřebí hodnotit svůj objekt falešně a zaujatě, tedy způsobem, jak to dělá a musí dělat člověk reaktivní. A proto měl vskutku po všechny časy právě agresivní člověk, jakožto bytost silnější, odvážnější, vznešenější, také *svobodnější* oko, *lepší* svědomí: naopak je nasnadě, kdo vůbec má na svědomí vynález „špatného svědomí“, – člověk resentimentu! A rozhlédněme se nakonec i po historii: v jaké sféře se dosud nalézal na Zemi výkon práva, ba vůbec potřeba práva? Snad ve sféře reaktivních lidí? Rozhodně ne: bylo to naopak u lidí aktivních, silných, spontánních, agresivních. Z historického hlediska představuje právo na Zemi – řekněme to na zlost uvedenému agitátorovi (který se jednou sám přiznal: „učení o mstě se jako červená nit spravedlnosti táhne všemi mými pracemi a pokusy“) – právě boj *proti* reaktivním pocitům, válku s nimi vedenou aktivními a agresivními mocemi, které využily své síly zčásti k tomu, aby omezily a zastavily nezříze-

ný reaktivní pathos a vynutily si vyrovnání. Všude, kde se udržuje a uplatňuje spravedlnost, vidíme, jak silnější moc hledá ve vztahu k slabším, sobě podřízeným (ať jsou to skupiny či jednotlivci) prostředky, jež by ukončily nesmyslné řádění resentimentu mezi nimi, a to tak, že zčásti objekt resentimentu bere mstě z rukou, zčásti místo msty sama zahajuje boj proti nepřítelům míru a pořádku, zčásti vynalézá, navrhuje, podle okolností vnucuje určité náhrady, zčásti povyšuje určité ekvivalenty za utrpenou škodu na normu, na niž je pak resentment jednou provždy odkázán. Rozhodujícím krokem, jež nejvyšší moc učiní a prosadí proti přemíře pocitů zášti a ukřivdění, je však – a to vždy, jakmile je k tomu tato moc dost silná – zřízení *zákona*, imperativní vyhlášení toho, co vůbec má v jejích očích platit za povolené a po právu, co za zakázané a bezprávi: tím, že po zřízení zákona zachází s přečiny a svévolnými akty jednotlivců nebo celých skupin jako s proviněním proti zákonu, jako se vzpourou proti nejvyšší moci samé, odvádí cit svých poddaných od nejbližší škody způsobené tímto proviněním a dlouhodobě tak dosahuje opaku toho, oč usiluje každá msta, jež vidí a uplatňuje vždy a jedině hledisko poškozeného –: zrak se napříště cvičí ve stále *méně osobním* hodnocení činu, a to dokonce i zrak poškozeného samého (i když ten až úplně nakonec, jak poznamenáno výše). – Takže teprve po zřízení zákona existuje „právo“ a „neprávo“ (a *nikoli*, jak tvrdí Dühring, po aktu poškození). Mluvit o právu a nepravu *o sobě* postrádá smyslu, *o sobě* nemůže být přirozené zraňování, násilnictví, kořistění, ničení „neprávem“, jelikož život je *podstatně*, tj. ve svých základních funkcích, zraňující, násilný, vykořistující, ničivý a vůbec nemůže být bez tohoto charakteru myšlen. Musíme si dokonce přiznat něco ještě povážlivějšího: že z nejvyššího biologického hlediska smějí být právní stavy vždy jen *stavy výjimečnými*, jako částečné restriktce nejvlastnější vůle života, které jde o moc a která si jeho celkové účely podřizuje jako jednotlivé prostředky: jako prostředky k utváření *větších* jednotek moci. Myslet právní řád suverénně a obecně, nikoli

jako prostředek boje komplexů moci, nýbrž jako prostředek *proti* boji vůbec, dejme tomu podle komunistické šablony Dühringovy, že každá vůle musí brát každou vůli jako stejnou, by byla zásada *nepřátelská životu*, ničivá a člověka rozkládající, atentát na budoucnost člověka, známka únavy, oklika k nicotě. –

12.

Ještě slovo o původu a účelu trestu – dva problémy, které se od sebe liší nebo by se lišit měly: bohužel je obvykle zaměňujeme. Jakkoli si v tomto případě vedou dosavadní genealogové morálky? Naivně, jako vždycky –: nejprve v trestu vynajdou nějaký „účel“, například mstu nebo výstrahu, tento účel pak bezelstně položí na počátek, jako *causa fiendi* trestu, a – hotovo. Pro dějiny vzniku práva je však „účel v právu“ použitelný až úplně naposled: naopak pro veškerou historii neexistuje důležitější věta než ta, již bylo dosaženo s nesmírným úsilím, již však vskutku dosaženo *být mělo*, – že totiž příčina vzniku nějaké věci a její konečná užitečnost, její skutečné využití a zařazení do systému účelů, jsou od sebe vzdáleny toto coelo; že to, co existuje, co nějakým způsobem vzniklo, si moc jemu nadřazená pokaždé vykládá s novými záměry, nově si to přisvojuje, přetváří a předurčuje k novému využití; že veškeré dění v organickém světě je *přemáháním*, *zvládáním* a každé přemožení a ovládnutí je zase novou interpretací, přizpůsobením, v němž se dosavadní „smysl“ a „účel“ nutně zatemňuje nebo vůbec mizí. I když sebelépe pochopíme *užitečnost* nějakého fyziologického orgánu (nebo i právní instituce, společenského mravu, politického obyčeje, formy v umění nebo v náboženském kultu), nepochopili jsme ještě nic ohledně jeho vzniku: ať to zní starším uším jakkoli nemile a nepohodlně, – neboť odedávna se věřilo, že v prokazatelném účelu, v užitečnosti nějaké věci, formy, či zřízení je pochopen i důvod jejich vzniku, oko že bylo učiněno k vidění, ruka k uchopování. Tak i o trestu vznikla představa, že byl vynalezen k trestání. Ale všechny účely, všechny užitečnosti jsou

jen *známkami* toho, že nějaká vůle k moci ovládla cosi méně mocného a dokázala tomu vtisknout smysl určité funkce; celá historie „věci“, orgánu, obyčeje může být tedy zřetěžením znaků dalších a dalších interpretací a přizpůsobení, jejichž příčiny ani mezi sebou nemusejí souviset, spíše po sobě podle okolností jen náhodně následují a jedna druhou střídají. „Vývoj“ věci, obyčeje, orgánu proto rozhodně není jeho progresem k jakémusi cíli, a už vůbec není progresem logickým a nejkratším, dosaženým s co nejmenším vynaložením sil a prostředků, – nýbrž sledem více či méně hlubokých, více či méně vzájemně nezávislých, skrze danou věc se odehrávajících procesů přemáhání, včetně různých podob odporu, který se proti tomu pokaždé vzdáme, proměn tvaru vyvolaných potřebou obrany a reakce, i výsledků úspěšných protiakcí. Forma je pohyblivá, „smysl“ však ještě více... Dokonce ani v rámci jednotlivého organismu tomu není jinak: s každým podstatným růstem celku se posouvá i „smysl“ jednotlivých orgánů, – za určitých okolností může být jejich částečné odumření, snížení jejich počtu (například zrušením zprostředkujících článků) známkou rostoucí síly a dokonalosti. Chtěl jsem říci: i částečná *ztráta užitečnosti*, zakrnění a zdegenerování, pozbytí smyslu a účelnosti, zkrátka smrt patří k podmínkám skutečného progresu: ten se vždy ukazuje v podobě vůle a cesty k *větší moci* a prosazuje se vždy na úkor bezpočtu menších mocí. Velikost „pokroku“ se dokonce *měří* masou toho, co všechno mu muselo být obětováno; lidstvo jako masu obětovat jednotlivému *silnějšímu* druhu člověka – to *by* byl pokrok... – Zdůrazňuji toto hlavní hledisko historické metodiky o to více, že v podstatě směřuje proti právě panujícímu instinktu a dobovému vkusu, které by se raději smířily s absolutní nahodilostí, ba mechanistickou nesmyslností všeho dění, než s teorií, jež ukazuje, že veškeré dění postupuje *vůle k moci*. Demokratická idiosynkrasie vůči všemu, co panuje a chce panovat, moderní *misarchismus* (abychom pro špatnou věc vytvořili špatné slovo) se pozvolna natolik prosadil a skryl v duchovní, nejduchovnější sféře, že

dnes krok za krokem proniká, *smí* pronikat až do nejpřísnějších, zdánlivě neobjektivnějších věd; ba zdá se mi, že už ovládl celou fyziologii a nauku o životě, k její škodě, jak se samo sebou rozumí, když jí totiž nechal zmizet jeden z jejích základních pojmů, pojem původní *aktivity*. Proti tomuto pojmu je pod tlakem oné idiosynkrasie stavěno do popředí „přízpůsobení“, to znamená aktivita druhého řádu, pouhá reaktivita, ano dokonce už život sám byl definován jako stále účelnější vnitřní přízpůsobování vnějším podmínkám (Herbert Spencer). Tím je však zásadním způsobem nepochopena podstata života, jeho *vůle k moci*; tím je přehlédnuta principiální přednost, kterou mají spontánní, útočné, přesahující, nově vykládající, nově soudící, tvořivé síly, po jejichž působení teprve následuje „přízpůsobení“; tím je v organismu samém popřena vůdčí role nejvyšších funkcíonářů, v nichž životní vůle vystupuje aktivně a tvořivě. Vzpomeňme si, co namítl Spencerovi Huxley, – jeho „administrativní nihilismus“: ale jde o *víc* než jen o „administrativní“ ...

13.

– Musíme tedy, abychom se vrátili k věci, totiž k *trestu*, rozlišovat u trestu dvojí: jednak to, co je na něm relativně *trvalé*, obyčej, akt, „drama“, jistý přísný sled procedur, jednak to, co je na něm *proměnlivé*, smysl, účel, očekávání, jež jsou s výkonem takových procedur spjaty. Přitom se bez dalšího předpokládá, per analogiam, podle právě zformulovaného hlavního hlediska historické metodiky, že procedura sama bude něco staršího, dřívějšího než její využití pro trest, jež byl do procedury (dávno existující, ale vžitě v jiném smyslu) *vložen* určitou interpretací, zkrátka, že tomu *není* tak, jak se doposud domnívali naši naivní genealogové morálky a práva, kteří si vesměs představovali, že procedura byla *vynalezena* za účelem trestu, tak jako si člověk kdysi myslel, že ruka byla vynalezena za účelem uchopování. Co se však týče onoho druhého prvku trestu, jeho proměnlivosti, jeho „smyslu“, pak ve velmi pozdním stadiu kultury (například v dnešní Evropě) už pojem „trestu“ ve

skutečnosti vůbec nepředstavuje jediný smysl, nýbrž celou syntézu „smyslů“: dosavadní dějiny trestu jako takového a dějiny jeho využití k nejrůznějším účelům krystalizují nakonec v jakousi jednotu, těžko rozložitelnou, těžko analyzovatelnou a – což je třeba zdůraznit – naprosto *nedefinovatelnou*. (Není dnes možné říci s určitostí, *proč* se vlastně trestá: všechny pojmy, v nichž je semioticky shrnut nějaký proces, se vymykají definici; definovatelné je pouze to, co nemá dějiny.) V dřívějším stadiu se naproti tomu ona syntéza „smyslů“ ještě jeví rozlučitelnější, a také posunovatelnější; lze ještě vnímat, jak její prvky mění v každém jednotlivém případě svou valenci a podle toho se přeskupují, takže hned ten, hned onen prvek vystupuje a dominuje na úkor ostatních, ba za určitých okolností se zdá, jako by jeden prvek (třeba výstražný účel) celý zbytek prvků zrušil. Abychom si učinili alespoň nějakou představu o tom, jak nejistý, jak dodatečný, jak příležitostný je „smysl“ trestu a jak lze jednu a tutéž proceduru použít, vyložit, upravit pro záměry naprosto odlišné: vezměme si jako příklad schéma, jež mi vyplynulo z poměrně omezeného a nahodilého materiálu. Trest jako zneškodnění, jako zábrana dalšího školení. Trest jako náhrada škody poškozenému určitou formou (i formou afektové kompenzace). Trest jako izolace nějakého narušení rovnováhy, aby se předešlo šíření poruchy. Trest k nahnání strachu před těmi, kdo trest určují a vykonávají. Trest jako určité vyrovnání výsad, jimž se zločinec do té doby těšil (například je-li využit jako otrok na důlní práce). Trest jako eliminace degenerujícího elementu (za určitých okolností celé větve, například podle čínského práva: a tak jako prostředek k uchování čistoty rasy nebo k udržení sociálního typu). Trest jako slavnost, totiž jako potupení a zesměšnění konečně přemoženého nepřítele. Trest na pamětnou, ať už pro toho, kdo je trestu vystaven – k takzvanému „polepšení“ –, nebo pro svědky exekuce. Trest jako honorář, který si vyhradila moc za ochranu zločince před výstřelky msty. Trest jako kompromis s přírodním stavem msty, pokud mocné rody mstu ještě udržují a uplatňují jako své privile-

gium. Trest jako vyhlášení války a válečné opatření proti nepříteli míru, zákona, pořádku, vrchnosti, který je potírán jako obci nebezpečný, jako porušovatel smlouvy týkající se základů obce, jako buřič, zrádce a rozvraceč míru, a to prostředky, jaké má po ruce právě válka. –

14.

Ten seznam zajisté není úplný; je však zjevné, že trest je nositelem nejrůznějších druhů prospěšnosti. Tím spíše mu tedy smíme odejmout jednu *domnělou* prospěšnost, která ovšem v lidovém povědomí platí za nejpodstatnější, – a víra v trest, která se dnes z nejednoho důvodu otřásá v základech, nachází právě v této prospěšnosti ještě stále svou nejsilnější oporu. Hodnota trestu prý spočívá v tom, že vyvolá ve viníkovi *pocit viny*; v potrestání se hledá nejvlastnější instrumentum oné duševní reakce, jíž se říká „špatné svědomí“, „výčitky svědomí“. Avšak tím se prohřešujeme proti skutečnosti a psychologii dokonce i vzhledem k dnešku: oč více pak vzhledem k té nejdelší historii člověka, jeho prehistorii! Pravá výčitka svědomí je právě mezi zločinci a trestanci něčím nanejvýš vzácným; vězení, káznice nejsou *lůňní*, v níž by tento druh hlodavého červa obzvláště prospíval: – na tom se shodují všichni svědomití pozorovatelé, kteří takový soud vynášejí mnohdy velice neradi a proti svým nejvlastnějším přáním. Celkově vzato trest zoceluje a otužuje; koncentruje; zostřuje pocit odcizení; posiluje obratnost. Dojde-li k tomu, že zlomí energii a přivodí politováníhodnou prostraci a sebeponižování, pak je takový výsledek bezesporu ještě méně potěšitelný než průměrný účín trestu, totiž suchá, chmurná vážnost. Jestliže pomyslíme dokonce na všechna ta tisíciletí *před* dějinami člověka, můžeme si být jisti, že právě trestem se vývoj pocitu viny nejúčinněji *zadržel*, – přinejmenším u obětí, na nichž se trestající moc vybíjela. Nesmíme totiž podceňovat, do jaké míry právě pohled na soudní a výkonné procedury zločinci brání, aby svůj čin, aby způsob svého jednání pocítoval jako zavrženímhodný *o sobě*: neboť vidí, že ve službách spravedl-

nosti je přesně tentýž druh jednání schvalován, tj. konán s dobrým svědomím: ať už jde o špionáž, úskoky, podplácení, nástrahy, celé to piplavé a prohnané umění policistů a žalobců, nebo i o zásadní, dokonce ani afektem neomluvené olupování, přepadání, tupení, zajímání, mučení, zabíjení, jež se uplatňuje v různých druzích trestu, – vesměs tedy konání, jež jeho soudci rozhodně nezavrhují a neodsuzují *o sobě*, nýbrž jen v určitém ohledu a užití. „Špatné svědomí“, tato nejzáhadnější a nejzajímavější rostlina naší pozemské vegetace *nevyrostla* na této půdě, – po nejdelší dobu vskutku nebyla ani ve vědomí těch, kdo soudili a trestali, žádná *stopa* toho, že by měli co činit s „viníkem“. Byl to původce škody, nezodpovědná součást osudu. A také ten, na nějž poté, opět jako součást osudu, dopadl trest, neměl při tom žádnou další „vnitřní trýzeň“, stejně jako když se přiřzene něco nevypočitatelného, strašná přírodní katastrofa, řítící se a drtící skalní blok, proti němuž už nelze bojovat.

15.

Jednou si právě tohle povážlivým způsobem uvědomil Spinoza (ke zlosti vykladačů, kteří se usilovně *namáhají*, aby mu na tomto místě nerozuměli, například Kuno Fischer), když se jednoho krásného odpoledne, kdo ví, o jakou vzpomínku se právě otíraje, zahloubal do otázky, co vlastně pro něho samého zbylo z onoho slavného *morsus conscientiae* – pro něho, který dobro a zlo odkázal mezi lidské výmysly a zatvrzele obhajoval čest svého „svobodného“ boha proti rouhačům, kteří chtěli tvrdit, že bůh činí vše sub *ratione boni* („to ovšem znamená, že Bůh je podřizován osudu, což je největší nesmyslnost“ –). Svět se pro Spinozu opět vrátil do oné nevinny, v níž spočíval před vynálezem špatného svědomí: co se přitom stalo z *morsus conscientiae*? „Opak *gaudium*,“ řekl si nakonec, „– smutek, provázený představou uniklé věci, která se proti všemu očekávání nedostavila.“ *Nejinak než Spinoza* pocítovali svůj „přečin“ pachatelé zla, dostižení trestem: „něco se tu nenadále zhatilo,“ *nikoli*: „neměl jsem to dělat“ –, podřizovali se trestu,

jako se člověk podřizuje nemoci nebo nějakému neštěstí nebo smrti, s oním srdnatým fatalismem bez revolty, díky němuž jsou dnes ještě například Rusové ve svém zvládnání života ve výhodě proti nám ze Západu. Jestliže už tehdy existovala kritika činu, pak s touto kritikou přicházela chytrost: vlastní *účin* trestu musíme bezpochyby hledat především ve zbystření chytrosti, v prodloužení paměti, ve vůli postupovat napříště opatrněji, nedůvěřivěji, tajněji, v nahlédnutí, že na leccos už člověk jednou provždy nestačí, tedy v jakémsi lepším posuzování sebe sama. Celkovým výsledkem, jehož lze tedy trestem dosáhnout, je u člověka stejně jako u zvířete zvýšení strachu, zbystření chytrosti, zvládnutí touhy: tím trest člověka *krotí*, ale nečiní ho „lepší“, – spíše by se dal větším právem tvrdit ještě opak. („Škoda vede člověka k chytrosti,“ praví lid: pokud vede k chytrosti, vede i ke špatnosti. Naštěstí dost často vede i k hlouposti.)

16.

Na tomto místě se už nemohu vyhnout alespoň prvnímu předběžnému vyjádření své vlastní hypotézy o původu „špatného svědomí“: věru nesnadno proniká k sluchu a vyžaduje, aby se nad ní dlouho přemýšlelo, bdělo a spalo. Považuji špatné svědomí za těžkou nemoc, jíž člověk nutně onemocněl pod tlakem té nejzákladnější ze všech změn, jimž byl vystaven, – a touto změnou bylo, že jej s konečnou platností spoutala moc společnosti a míru. Jako se asi vedlo vodní fauně, když byla nucena stát se buď zvířenou suchozemskou, nebo zahynout, podobně vedlo se této polozvěři, tak šťastně přizpůsobené divočině, boji, toulkám, dobrodružství, – rázem teď byly všechny její instinkty znehodnoceny a „vyřazeny“. Tato zvířata měla od nynějška chodit po nohou a „nosit sebe sama“, zatímco dosud je nesla voda: spočinula na nich úděsná tíha. I při nejprostších úkonech pocítovala svou neohrabanost, neměla už pro tento nový neznámý svět své staré vůdce, regulační a nevědomě-spolehlivé pudy, – byla omezena na myšlení, posuzování, počítání, kombinování příčin a následků, ta nebohá stvoření, na

své „vědomí“, na svůj nejubožejší a nejvíce chybující orgán! Myslím, že nikdy nebylo na Zemi takového pocitu bídy, takové olovené tísně, – a přitom staré instinkty nepřestaly ihned klást své požadavky! Leč bylo těžké a jen vzácně možné jim vyhovět: vesměs si musely hledat nová a takřka podzemní ukojení. Všechny instinkty, které se nevybijí směrem ven, *se obracejí dovnitř* – to nazývám *zniterněním* člověka: tím teprve přirůstá člověku to, čemu se později začne říkat „duše“. Celý vnitřní svět, původně tenký, jen jako mezi dvě kůže napjatý, se roztahoval a rostl, nabýval na hloubce, šířce a výšce právě v té mříže, v níž bylo člověku *bráněno* vybějet se směrem ven. Ony strašlivé bašty, jimiž se státní organizace opatřila proti starým instinktům volnosti – tresty k těm baštám patřily především –, způsobily, že se všechny instinkty divokého volného toulavého člověka obrátily zpět, *proti člověku samému*. Nepřátelství, krutost, radost z pronásledování, z přepadání, ze změny, z ničení – to vše obráceno proti vlastníkům takových instinktů: právě *to* je původ „špatného svědomí“. Člověk, vtěsnaný do úzkých mezí a pravidelnosti mravu, který z nedostatku vnějších nepřátel a překážek netrpělivě rve, pronásleduje, nahlodává, rozrušuje a týrá sám sebe, toto zvíře rozdírající se do krve o mřížoví své klece, zvíře, jež je třeba „zkrotit“, ten trpící a steskem pouště stravovaný tvor, který musel sám ze sebe vytvořit dobrodružství, mučírnu, nejistou a nebezpečnou divočinu – tento blázen, tento roztoužený a zoufalý zajatec se stal vynálezcem „špatného svědomí“. S ním se však začala největší a nejzlověstnější nemoc, z níž se lidstvo dodnes nezotavilo, ochorení člověka *sebou samým, člověkem*: v důsledku násilného odtržení od zvířecí minulosti, skoku a pádu doslova do nových situací a podmínek bytí, vyhlášení války starým instinktům, z nichž do té doby pramenila jeho síla, radost a strašlivost. Dodejme hned také, že na druhé straně představoval fenomén zvířecí duše obrácené proti sobě, zaujaté proti sobě samé, na Zemi něco tak nového, hlubokého, neslýchaného, tajuplného, rozporuplného a *budoucnostiplného*, že se tím podstatně změnilo vzeření této

Země. Věru bylo zapotřebí božských diváků, kteří by docenili divadlo, jež tím začalo a jehož konec ještě vůbec není v dohledu, – divadlo příliš subtilní, příliš zázračné, příliš paradoxní, než aby se smělo odehrávat beze smyslu a nespátráno na nějaké směšné hvězdě! Člověk od té doby rovněž patří k nejnečekanějším a nejvzrušivějším šťastným vrhům kostek, s nimiž hraje „velké dítě“ Herakleitovo, ať už se nazývá Zeus nebo Náhoda, – budí zájem, napětí, naději, takřka jistotu, jako by se jím něco ohlašovalo, něco připravovalo, jako by člověk nebyl cíl, nýbrž jen cesta, meziaktí, most, velký příslib...

17.

K předpokladu této hypotézy o původu špatného svědomí patří za prvé, že ona změna nebyla pozvolná, dobrovolná a neproběhla jako organické vrůstání do nových podmínek, nýbrž jako zlom, skok, donucení, neodvratný osud, proti kterému nebylo boje, a dokonce ani resentmentu. Za druhé k tomu patří, že vpravování obyvatelstva, dosud nijak neomezovaného a netvarovaného, do pevné formy, jež započalo násilným aktem, bylo prováděno násilnými akty až do konce, – že nejstarší „stát“ v souladu s tím povstal a pokračoval jako strašlivá tyranie, jako drtící a bezohledná mašinerie až do té doby, než byla polozvířecí surovina lidu nejen vyhnětená a poddajná, nýbrž i *zformovaná*. Užil jsem slova „stát“: rozumí se samo sebou, koho tím míním – nějakou smečku plavých dravců, rasu dobyvatelů a pánů, která, válečnický zorganizovaná a nadaná schopností organizovat, položí bez rozpaků své strašné pracky na obyvatelstvo možná nesmírně početnější, ale dosud beztvaré, neusazené. Takto přece začíná na Zemi „stát“: myslím, že už je odbyto blouznění, které počátek státu hledalo ve „smlouvě“. Ten, kdo může poroučet, kdo je od přírody „pán“, kdo vystupuje a jedná násilnický – co je tomu po smlouvách! Na takové bytosti není nikdo připraven, přicházejí jako osud, bez důvodu, rozumu, ohledu, záminky, jsou tu, jako tu je blesk, příliš strašné, příliš náhlé, příliš přesvědčivé, příliš „jiné“, než

aby je člověk mohl třeba jen nenávidět. Jejich dílem je instinktivní tvorba forem, vtiskování forem, jsou to ti nejnedobrovolnější, nejnevědomější umělci na světě: – kde se objeví, tam hned stojí něco nového, mocenský útvar, který *žije*, v němž jsou části a funkce navzájem vymezeny i propojeny, v němž není místa pro nic, do čeho by nebyl nejprve vložen nějaký „smysl“ ve vztahu k celku. Nevědí, co je to vina, co odpovědnost, co ohledy, tito rození organizátoři; vládne v nich ten strašlivý egoismus umělců, který je jako z oceli a ví, že ho „dílo“, tak jako matku dítě, předem na věky ospravedlňuje. *U nich* „špatné svědomí“ nevyrostlo, to se rozumí, – ale nebylo by vyrostlo *bez nich*, toto ošklivé býlí, chybělo by, kdyby pod údery jejich kladiva, jejich uměleckého násilí, nebylo ze světa, alespoň z viditelného světa, odstraněno nesmírné kvantum svobody, a nenabylo jakoby *latentní* podoby. Tento násilně do skrytosti zatlačený *instinkt svobody* – už jsme to pochopili –, tento potlačený, ustoupivší, v nitro uvězněný a nakonec jen v sobě samém se ještě vybíjející a řádící instinkt svobody: toto, pouze toto je ve svých počátcích *špatné svědomí*.

18.

Střezme se opovrhovat celým tím fenoménem jen proto, že je od samého počátku ošklivý a bolestný. Je to přece v podstatě táž aktivní síla, pracující v oněch násilnických umělcích a organizátorech jen velkolepěji a státotvorně, která si zde, niterně, v menším, malicherněji, směrem zpátky, v „labyrintu nitra“, abychom mluvili s Goethem, vytváří špatné svědomí a staví negativní ideály, je to právě *týž instinkt svobody* (mluvíme-li mým jazykem: vůle k moci): jenomže látkou, na níž se tvarující a násilnická povaha této síly vybíjí, je právě člověk sám, jeho celé zvířecí staré Já – a *nikoli*, jako v onom větším a očividnějším fenoménu, *druhý* člověk, *druzí* lidé. Toto tajné sebeznásilňování, tato krutost umělce, tato rozkoš dávat sám sobě, té těžké, vzdorné, trpící látce tvar, vpalovat si vůli, kritiku, odpor, opovržení, zamítavé Ne, tato děsivá, úděsně-slastná práce duše, jež sama sebe

záměrně rozdvojuje, jež se trýzní pro rozkoš z trýznění, toto celé *aktivní* „špatné svědomí“ nakonec přivedlo – již to tušíme – jako mateřský klín ideálních a imaginativních událostí na svět i hojnost nové zvláštní krásy a kladného pocitu a možná teprve *krásu samu*... Co by bylo „krásné“, kdyby si nejprve neuvědomil sám sebe protiklad, kdyby si nejprve ošklivost neřekla sama sobě: „jsem ošklivá“?... Přinejmenším ubude po téhle náповědi na záhadnosti hádance, do jaké míry může být v rozporných pojmech jako *nesobečství*, *sebeopřetí*, *sebeobětování* naznačen ideál, krása; a jedno je od nynějška jasné, o tom nepochybuji –, jakého druhu je totiž od prvopočátku *slast*, kterou pociťuje člověk nesobečský, sebe sama popírající, sebeobětavý: tato slast patří ke krutosti. – Tolik prozatím k původu „nesobečskosti“ jako *morální* hodnoty a k vyznačení půdy, na níž tato hodnota vyrostla: teprve špatné svědomí, teprve vůle k sebetrýznění tvoří předpoklad toho, aby nesobečskost byla *hodnotou*. –

19.

Špatné svědomí je nemoc, o tom není pochyb, ale taková nemoc, jakou je těhotenství. Hledejme podmínky, za nichž tato nemoc dosáhla svého nejstrašnějšího a nejrafinovanějšího vrcholu: – uvidíme, co s ní vlastně teprve do světa vstoupilo. Je k tomu však zapotřebí dlouhého dechu, – a nejprve se musíme ještě vrátit k jednomu dřívějšímu hledisku. Soukromoprávní poměr dlužníka k věřiteli, o němž byla už déle řeč, byl ještě jednou, a to historicky nadmíru podivným a povážlivým způsobem, přenesen na vztah, kde mu my moderní lidé rozumíme snad vůbec nejméně: totiž na vztah lidí *přítomnosti* k jejich *předkům*. Uvnitř původní rodové pospolitosti – hovoříme o pradávných dobách – uznává žijící generace vůči dřívější a obzvláště vůči té nej dřívější, zakládající, pokaždé právní závazek (a rozhodně nikoli jen citovou závaznost: takovou závaznost bychom mohli nikoli bez důvodu pro nejdelší část trvání lidského rodu vůbec popřít). Panuje tu přesvědčení, že rod *existuje* zcela a jedině díky obětem a činům předků, – a že se před-

kům tyto oběti a činy musejí *splácet*: tím se uznává *dluh*, který navíc neustále narůstá tím, že tito praotcové, kteří dále existují jako mocní duchové, nepřestávají svou silou poskytovat rodu nové výhody a zálohy. Je to snad zdarma? Pro ony drsné a „duši chudé“ věky není však žádného „zdarma“. Co jim lze vrátit? Oběti (zpočátku k nasycení, v nejhrušším smyslu), svátky, kapličky, projevy úcty, především poslušnost – neboť všechny zvyky jsou, jakožto dílo předků, také jejich ustanovení a příkazy –: bude toho, co jim člověk dá, někdy dost? Toto podezření trvá a vzrůstá: čas od času si vynutí velkolepé generální vyrovnání, něco strašného jako splátku „věřiteli“ (nechvalně známou obět prvotiny například, krev, v každém případě lidskou krev). *Strach* z praotce a jeho moci, vědomí dluhu vůči němu se podle této logiky nutně zvětšuje přesně tou měrou, jakou narůstá moc rodu, jakou se rod sám stává stále vítěznějším, nezávislejším, ctěnějším, obávanějším. Ne snad obráceně! Každý krok směrem k úpadku rodu, všechny nešťastné náhody, všechny příznaky degenerace, hrozícího zániku naopak vždy také *snižují* strach z ducha jeho zakladatele a podávají stále slabší představu o jeho chytrosti, péči a o přítomnosti jeho moci. Jestliže tuto drsnou logiku domyslíme až do konce: pak musí předkové *nejmocnějších* rodů narůst ve fantazii rostoucího strachu do příšerných rozměrů a být odsunuti do temnot božské tajuplnosti a nepředstavitelnosti: – praotec je nakonec nutně transfigurován v *boha*. Možná právě zde se nalézá i sám původ bohů; mají tedy původ ve *strachu*!... A komu by se zdálo nutné připojit: „Ale i v pietě!“, stěží by obhájil, že to platí pro onen nejdelší věk lidského rodu, pro jeho pravěk. Tím víc to však platí pro jeho *střední* věk, v němž se ustavují vznešené rody: – které opravdu svým původcům, praotcům (heroům, bohům) i s úroky splatily a přiznaly všechny vlastnosti, jež se mezitím viditelně projeví na nich samých, vlastnosti *vznešené*. Později se k povýšení a zušlechtění bohů (jež ovšem naprosto není jejich „posvěcením“) ještě vrátíme: teď ale dovedme celý postup sledující vývoj vědomí viny a dluhu k předběžnému závěru.

Vědomí o dlužích, které má člověk vůči božstvu, nezmizelo, jak učí historie, ani po zániku organizační formy pokrevní „pospolitosti“; stejně jako lidstvo zdědilo pojmy „dobrý a špatný“ od rodové šlechty (spolu s jejím základním psychologickým sklonem vytvářet hierarchii), dostalo se mu s dědictvím rodových a kmenových božstev také tíživého dědictví ještě nesplacených dluhů, spolu s touhou je vyrovnat. (Přechod vytvářejí ony široké vrstvy otroků a poddaných, které se přizpůsobily božskému kultu svých pánů, ať už z donucení či z poníženosti nebo kvůli mimikry: od nich se pak toto dědictví šíří na všechny strany.) Pocit dluhu vůči božstvu nepřestával růst po několik tisíciletí, a to vždy v témže poměru, ve kterém na Zemi rostl a stoupal pojem boha a cit pro něj. (Celá historie etnických zápasů, vítězství, smírů, prolínání, vše, co předchází konečnému hierarchickému uspořádání všech národních prvků v každé velké syntéze ras, se zrcadlí v genealogickém propletení jejich bohů, v pověstech o jejich zápasech, vítězstvích a smírech; postup k universálním říším je vždy také postupem k universálním božstvům, despotismus razí přemožením nezávislé šlechty vždy také cestu nějakému monoteismu.) Vzestup křesťanského boha, představujícího maximum, jehož bylo dosud dosaženo, vyvolal proto na Zemi také maximální pocit dluhu a viny. Za předpokladu, že jsme právě zahájili *opačný* pohyb, mohli bychom s nemalou pravděpodobností z nezadržitelného ústupu víry v křesťanského boha usuzovat, že už teď výrazně ustupuje i lidské vědomí viny; ba nelze vyloučit vyhlídku na to, že by dokonalé a konečné vítězství ateismu mohlo lidstvo z tohoto celého pocitu zadluženosti vůči vlastnímu počátku, vůči své *causa prima*, vysvobodit. Ateismus a jakási *druhá nevina* patří k sobě. –

Tolik prozatím stručně a zhruba o tom, jak pojmy „dluh“, „vina“ a „povinnost“ souvisejí s náboženskými předpoklady: záměrně jsem dosud ponechal stranou vlastní moralizaci těch pojmů (jejich přesun do svědomí, či ještě přesněji, zapletení *špatného* svědomí s pojmem boha) a na konci předešlého oddílu jsem dokonce mluvil tak, jako by tato moralizace vůbec neexistovala, a tudíž jako by se ony pojmy nutně blížily svému konci, jakmile padne jejich předpoklad, víra v našeho „věřitele“, v boha. Skutečnost se od toho však strašlivě liší. Moralizací pojmů dluh a povinnost, jejich přesunutím do *špatného* svědomí, byl doopravdy podniknut pokus *obrátit* směr zde popsaneho vývoje, či jeho pohyb přinejmenším zarazit: teď se právě *má* vyhlídka na konečné vyrovnání jednou pro vždy pesimisticky uzavřít, teď se *má* pohled beznadějně odrazit zpět od železné nemožnosti, teď se *mají* ony pojmy „dluh“ a „povinnost“ obrátit nazpět – proti *komu* asi? Není pochyb: nejprve proti „dlužníkovi“, v němž se teď špatné svědomí tak pevně usadí, zažere, polypovitě rozroste do bezmezné šíře a hloubi, až je konečně s nezrušitelností dluhu koncipována i nezrušitelnost trestu, totiž myšlenka nesplatitelnosti („*věčného trestu*“) –; a nakonec dokonce i proti „věřiteli“, vzpomeňme při tom na *causa prima* člověka, na počátek lidského rodu, na jeho praotce, na němž bude od nynějška lpět kletba („Adam“, „dědičný hřích“, „nesvoboda vůle“), nebo na přírodu, z jejíhož klína člověk povstal a do níž je teď kladen zlý princip („demonizace přírody“), nebo na bytí vůbec, které tu zbývá *o sobě zcela bez hodnoty* (nihilistický odvrát od něho, touha po nicotě nebo touha po jeho „protikladu“, po jiném bytí, buddhismus a podobně) – až se naráz ocitneme před paradoxním a úděsným východiskem, v němž mučené lidstvo našlo na chvíli úlevu, před oním geniálním tahem *křesťanství*: je to bůh sám, který se obětuje za vinu člověka, bůh sám, který sobě splácí sebou samým, bůh jako jediný, kdo může sejmout z člověka to, co člověk sám už ze sebe nebyl s to sejmout – věřitel obětující se za svého

dlužníka, z *lásky* (máme tomu věřit? –), z lásky k svému dlužníkovi!...

22.

Každý jistě už uhodl, *co* se vlastně tím vším a *za* tím vším přihodilo: ona vůle k sebetryznění, ona zadržovaná krutost zniternělého, do sebe sama zahnaného zvířete-člověka, vězně, kterého zavřeli za účelem zkrocení do „státu“ a který vynalezl špatné svědomí, aby si mohl ubližovat, když mu *přirozenější* východisko pro toto chtění ubližovat bylo uzavřeno, – tento člověk špatného svědomí využil náboženských premis, aby svému sebetryznění dodal nejhorší tvrdosti a nejpronikavějšího ostří. Provinění vůči *bohu*: tato myšlenka se mu promění v mučidla. Shrnuje v „bohu“ nejzazší protikladné rysy, které jen dokáže nalézt ke svým vlastním a neodstranitelným zvířecím instinktům, a vykládá tyto zvířecí instinkty samy jako provinění vůči bohu (jako nepřátelství, vzpouru, povstání proti „pánu“, „otci“, praotci a prvopočátku světa), sám sebe napíná do rozporu „bůh“ a „démon“, veškeré Ne, jímž odmítá sám sebe, přírodu, přirozenost, skutečnost své bytosti, vrhá ze sebe samého jako Ano, jako jsoucí, životné, skutečné, jako boha, jako svatost boha, jako boží soud, jako boží katovství, jako onen svět, jako věčnost, jako muka bez konce, jako peklo, jako nezměrnost trestu a viny. Je to jakési šílenství vůle v duševní krutosti, která naprosto nemá obdoby: *vůle* člověka shledávat se vinným a zavrženíhodným až k nesmiřitelnosti, jeho *vůle* vidět ve svém bytí trest, aniž tento trest mohl být kdy ekvivalentní vině, jeho *vůle* infikovat a otrávit nejspodnější základ věci problémem trestu a viny, aby si z tohoto bludiště „fixních idejí“ jednou pro vždy odřízl východ, jeho *vůle* vztyčit ideál – „boha nejsvětějšího“ –, aby si mohl tváří v tvář tomuto ideálu být hmatatelně jist svou absolutní nehodností. Ach, tato šílená smutná bestie člověk! Jaké to nápady, jaká protipřirozenost, jaké paroxysmy nesmyslu, jaká *bestiálnost ideje* vyvrhe ihned, jakmile se mu jen trochu zabrání být *bestií činu!*... Tohle vše je nadmíru zajímavé, ale i tak temně po-

chmurně smutné a enervující, že si člověk musí násilím zakázat, aby do těch propastí hleděl příliš dlouho. Je to *nemoc*, bezpochyby, nejstrašnější nemoc, která kdy v člověku zuřila: – a kdo ještě dokáže slyšet (ale dnes už pro to člověk nemá uši! –), jak v této noci muk a šílenství zazníval křik *lásky*, křik nejtoužebnějšího opojení, vykoupení v *lásce*, ten se odvrací, ochromen nepotlačitelnou hrůzou... V člověku je toho tolik děsného!... Už příliš dlouho byla Země bláznincem!...

23.

Tolik jednou provždy k původu „nejsvětějšího boha“. – Že koncepce bohů *sama o sobě* nemusí nutně vést k tomuto zkažení fantazie, jež jsme si neodpustili v krátkosti předvést, že existují *vznešenější* způsoby, jak využívat bájí o bozích, než k tomuto sebekřivování a sebehanění člověka, v němž Evropa posledních tisíciletí dosáhla pravého mistrovství, – o tom nás našťástí může ještě přesvědčit každý pohled, který zaměříme na *řecké bohy*, tyto odrazy vznešených a suverénních lidí, v nichž se *zvíře* v člověku cítilo zbožštěno a sebe sama *nedrásalo*, vůči sobě samému *nebésnilo!* Řekové svých bohů využívali po nejdelší čas právě k tomu, aby si „špatné svědomí“ drželi od těla, aby se mohli radovat ze svobody duše: tedy v opačném smyslu, než jak použilo svého boha křesťanství. Zacházeli v tom *velmi daleko*, ti skvělí dětinové nadaní lví odvahou; sama autorita homérského Dia jim tu a tam dává na srozuměnou, že si to příliš usnadňují. „Hrůza!“ praví jednou – jde o Aigisthův případ, o případ *velmi* zlý –

„Hrůza, jak smrtelní lidé nás bohy
ze všeho viní!
Všeliké zlo prý pochází od nás! A zatím si sami
i proti osudu svému svou zpupností
chystají strasti.“

Avšak zároveň tu hned slyšíme a vidíme, že i tento

olympský divák a soudce je dalek toho, aby na ně proto zavřel a měl jim to za zlé: „jak jen jsou pošetilí!“, myslí si při pohledu na zločiny smrtelníků, – a „pošetilost“, „nerozum“, malou „poruchu v hlavě“, právě to také Řekové ve své nejsilnější, nejjudatnější době *připouštěli* jako důvod mnohých zlých a osudových věcí: – pošetilost, *nikoli* hřích! chápete?... ba dokonce i tato porucha v hlavě byla problém – „ano, jak se to mohlo stát? odkud se jen vzala, v hlavách, jaké máme *my*, lidé ušlechtilého původu, šťastní, zdařilí, z nejlepší společnosti, jimž je vlastní vznešenost a ctnost?“ – tak se po staletí ptal vznešený Řek tváří v tvář každé hanebnosti a svévoli, jíž se poskrvil někdo jemu rovný. „Musel ho pomást nějaký *bůh*,“ řekl si nakonec, potřásaje hlavou... Toto východisko je pro Řeky *typické*... Bohové tehdy sloužili k tomu, aby člověka do jisté míry ospravedlnili i ve zlém, sloužili jako příčiny zla – tehdy na sebe nebrali trest, nýbrž – *vznešeněji* – vinu...

24.

– Uzavírám třemi otazníky, jak patrně. „Vztyčuje se tu vlastně ideál, nebo se svrhuje?“ zeptá se mě snad někdo... Ale ptali jste se sami někdy dostatečně, jak draze bylo na Zemi zapláceno *vztyčení* každého ideálu? Kolik skutečnosti k tomu muselo být pokaždé pohaněno a zneuznáno, kolik lži posvěceno, kolik svědomí zraněno, kolik „boha“ obětováno? Aby mohla být nějaká svátost vztyčena, *musí být nějaká svátost rozbita*: to je zákon – ať mi někdo ukáže případ, kde se nenaplnil!... My moderní lidé jsme dědici tisícileté vivisekce svědomí a zvrácení sebetřýznění: v tom máme nejdelší cvik, snad dokonce umění, rozhodně ale rafinovanost, zhýčkaný vkus. Člověk příliš dlouho shlížel na své přirozené sklony „zlým pohledem“, takže se v něm nakonec spojily se „špatným svědomím“. Opačný pokus by byl *o sobě* možný – ale kdo má k němu dost sil? – totiž pokus spojit se špatným svědomím sklony *nepřirozené*, všechno to tíhnutí k zásvětí, odpor vůči smyslům, pudovosti, přírodě, vůči zvířeti, zkrátka dosavadní ideály, které jsou všechny životu

nepřátelské, které jsou ideály popíračů světa. Na koho se dnes obrátit s *takovými* nadějemi a nároky?... Právě *dobří* lidé by se ihned postavili proti tomu; a spolu s nimi, rozumí se, lidé pohodlní, smíření, ješitní, blouzniví, znavení... Co urazí hlouběji, co vytvoří větší propast, než když dá člověk najevo něco z přísnosti a výše, s níž zachází sám se sebou? A opět – jak vstřícně, jak laskavě se k nám všichni mají, jak mile se začneme chovat jako všichni a jako všichni se „zapomeneme“!... Pro onen cíl by bylo zapotřebí *jiného* druhu duchů, než jací jsou právě v této době pravděpodobní: duchů zocelených válkami a vítězstvími, jimž se dobývání, dobrodružství, nebezpečí, ba i bolest staly potřebou; bylo by k tomu zapotřebí přivyknout ostrému vysokohorskému vzduchu, zimnímu putování, ledu a výšinám v každém smyslu, bylo by zapotřebí dokonce jisté sublimní zlovůle, poslední odvahy poznání, jež si je sebou zcela jista, jež patří k velkému zdraví, bylo by zapotřebí, zkrátka a dost zle, právě tohoto *velkého zdraví*!... Je to snad právě dnes vůbec možné?... Ale jednou, v silnější době, než je tato zpuchřelá, o sobě pochybující přítomnost, musí přece přijít *vykupující* člověk velké lásky a velkého opovržení, tvůrčí duch, jež jeho naléhající síla stále znovu vyhání z každého ústraní a zásvětí, jehož samotu si lid mylně vykládá, jako by byla útekem *před* skutečností – zatímco ona je naopak jeho ponořením, pohroužením, vniknutím *do* skutečnosti, aby z ní jednou, až opět vyjde na světlo, přinesl *vykoupení* této skutečnosti: vykoupení z prokletí, jímž ji zatížil dosavadní ideál. Tento člověk budoucnosti, který nás vykoupí z dosavadního ideálu právě tak jako z toho, *co z něho muselo vyrůst*, z velkého hnusu, z vůle k nicotě, z nihilismu, toto vyzvánění k poledni a k velkému rozhodnutí, které opět osvobodí vůli, které Zemi navrátí její cíl a člověku jeho naději, tento Antikrist a Antinihilista, tento vítěz nad bohem a nicotou – *ten musí jednou přijít*...

– Ale co to tu povídám? Dost už! Dost! Na tomto místě mi přísluší jediné, mlčet: pouštěl bych se jinak neprávem do něčeho, co může jen mladší, „budoucnější“, silnější, než jsem sám, – co může jen *Zarathustra, Zarathustra bezbožník...*

TŘETÍ POJEDNÁNÍ:

co znamenají asketické ideály?

Bezstarostné, výsměšné, násilnické – takové nás chce moudrost: je to žena a ta miluje vždy jenom válečníka.

Tak pravil Zarathustra

1.

Co znamenají asketické ideály? – U umělců nic nebo příliš mnohé; u filosofů a učenců jakýsi instinktivní cit pro nejpriznivější podmínky vysoké duchovnosti; u žen je to, v nejlepším případě, jeden svůdný půvab *navíc*, morbidezza zablesknuvší se na krásném těle, andělskost hezkého tučného živočicha; u fyziologicky nevydařených a znechucených (tedy u *většiny* smrtelníků) pokus připadat si „příliš dobrý“ pro tento svět, posvátná forma excesu, hlavní prostředek v boji s dlouhou bolestí a dlouhou chvílí; u kněží je to vlastní kněžská víra, jejich nejlepší nástroj moci, i „nejvyšší“ oprávnění k moci; a konečně u světců záminka pro zimní spánek, jejich novissima gloriae cupido, klid v nicotě (v „bohu“), jejich forma šílenství. *Že* však mohl mít asketický ideál pro člověka takový význam, v tom se projevuje jeden základní prvek lidské vůle, její horror vacui: *vůle potřebuje cíl*, – a raději bude chtít i *nic*, než aby vůbec *nechtěla*. – Rozumíte mi?... Rozuměli jste mi?... „*Naprosto nikoli! vážený pane!*“ – „*Začněme tedy od začátku.*“

2.

Co znamenají asketické ideály? – Nebo, abych uvedl jeden případ, kvůli němuž jsem byl velmi často žádán o radu, co znamená například, když umělec jako Richard Wagner